

УДК: 37.018.11:159.922.7-053.6

ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ

Кротенко В.І.

кандидат психологічних наук, доцент

Заставна І.С.

На сьогоднішній день гостро стоїть проблема виховання підлітків, формування їх характеру у колі сім'ї, а також вплив виховання на формування акцентуацій характеру. Сімейні умови, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків значною мірою зумовлює життєвий шлях дитини. Адже батьки впливають на дитину цілеспрямованим вихованням, яке зводиться до організації життя дитини в сім'ї і навчання її тому, як себе поводити в системі міжособистісних відносин.

У психології стиль сімейного виховання прийнято визначати як своєрідне поєднання батьками соціальних вимог (очікувань) і контролюючих санкцій у своїх ставленнях до дитини. Обраний стиль, як правило, визначає систему виховання, якій притаманне більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що по відношенню до дитини можна допускати, а чого не можна, хоча не завжди усвідомлюється об'єктивно існуюча мінлива множинність цілей і завдань виховної роботи з дітьми. Відповідно прийнято виділяти такі стилі (тактики) виховання в сім'ї: авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, нестійкий а також: змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний тощо[4, с.87].

Стилі виховання в різні історичні епохи вивчали багато вчених, серед яких А. Є. Личко, К. Леонгард, В.В.Юстицкий, Е. Г. Ейдемільер, Я.А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Вважаємо за необхідне розглянути детальніше кожен із стилів і те, як кожен із них впливає на формування рис характеру у дітей (А.Е. Личко, Е.Г. Ейдемільер):

- авторитарний стиль (в основі - тактика диктату) означає пригнічування почуття гідності, ініціативи, самостійності одними членами сім'ї (найчастіше дорослими) у інших. Жорсткі накази, примус, свавілля батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини, насильство, тиск викликають у відповідь грубість, спалахи агресивності, брехливість, лицемірство, навіть відверту ненависть;

- демократичний стиль (тактика співробітництва) передбачає не лише батьківську підтримку й допомогу дітям в їх окремих справах, а й взаєморозуміння, взаємоповагу дітей і батьків, встановлення взаємин, заснованих на паритетних основах, співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності;

- ліберальний стиль (тактика невтручання). Система міжособистісних відносин у сім'ї будується на визнанні (доцільності) незалежного існування дорослих і дітей. Батьки як вихователі, за даним типом взаємин, найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини. За таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї - лише необхідна формальність;

- потуральний стиль (тактика опіки й безоглядної любові). Батьки власними зусиллями, працею намагаються задовольнити всі потреби дитини, відгороджуючи її від будь-яких турбот, складностей тощо. Відтак дитина, яка штучно позбавлена можливості проявляти себе в досягненні певних результатів, відповідати за наслідки своїх дій тощо, зростає інфантильною, безпорадною, безініціативною, уникає відповідальності за певні дії, рішення. Домінуючою характеристикою людини, що зростає в умовах потурального стилю є егоцентризм;

- нестійкий стиль, для якого характерний непрогнозований перехід батьків від одного до іншого стилю ставлення до дитини. Такі „перепади” народжують у неї недовіру до батьків, відчуженість, формують установки реагувати не на зміст звертань, вимог, а на форму. Для задоволення своїх індивідуалістичних потреб діти зазвичай намагаються використати ситуативно сприятливий емоційний фон стосунків з батьком або матір'ю.

- змагальний стиль - батьки з раннього віку вбачають у діях своєї дитини щось видатне і незвичайне, постійно заохочують активність самої дитини, іноді не лише морального, але й матеріального характеру. Батьки постійно порівнюють свою дитину з іншими й дуже страждають, якщо це порівняння не на її користь. За такого стилю сімейного виховання батьки використовують методи як заохочення, так і покарання;

- розважливий стиль - від самого початку дитині надано повну свободу дій, можливість набувати особистого досвіду шляхом власних спроб і помилок. Педагогічний арсенал таких батьків виключає окрики, гримання та докори: батьки вважають, що активність дитини повинна мати природний вихід. У таких сім'ях складаються теплі, добрі та відверті взаємини. Діти разом із дорослими беруть участь у сімейних радах, розв'язанні сімейних ситуацій;

- запобігливий стиль - можуть спричинити як патологічна хворобливість дитини, так і особливості характеру батьків. Вони ані на хвилину не залишають дитину без догляду та опіки. Дитина в такій родині практично позбавлена

активної діяльності, лише батьки визначають коло її інтересів, ініціюють дитячі ігри, регламентують її поведінку;

- контролюючий стиль - у таких родинах воля дитини суворо регламентується та контролюється: батьки диктують дитині, як одягатися, з ким дружити, визначають її режим дня. Такі діти занадто добре знають свої слабкі сторони та зовсім позбавлені можливості демонструвати чи якимось іншим чином підкреслювати свої кращі сторони;

- співчутливий стиль - умовою формування співчутливого стилю виховання є недостатній матеріальний статок родини, погані побутові умови, відсутність духовної спорідненості членів родини або одного з батьків. Таким чином, дитина рано починає доросле життя та трудову діяльність, активно допомагаючи батькам;

- гармонійний стиль - у таких родинах дитина завжди бажана, батьки задоволені до її народження розмірковують над тим, якою людиною вони хочуть виростити та виховати її. Дитина народжується, виховується і росте в теплій і дружній атмосфері, батьки приділяють велику увагу формуванню традицій і звичаїв родини, яких вони й самі суворо дотримуються: незвичайні святкування днів народження, сюрпризи і подарунки членам родини, концерти і спільні ігри — це й багато іншого формують власну значущість дитини, її вміння жити серед людей.

В. В. Юстицкий і Е. Г. Ейдемиллер виділяють такі типи сімейного виховання [1, с.58]:

- потуральна гіперпротекція (концентрація батьків на дитині, потурання її капризам і слабкостям, іноді на шкоду іншим дітям чи членам сім'ї);

- гіпопротекція (недостатність опіки і контролю за поведінкою, недостатність або відсутність уваги, душевного тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток підлітка, невключеність у його життя);

- домінуюча гіперпротекція (поєднання загостреної уваги про підлітка з великою кількістю обмежень і заборон, що веде до нерішучості, несамостійності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації);

- підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких без врахування віку і реальних можливостей дитини, задля великих досягнень її у житті на тлі ігнорування дитячих потреб та інтересів);

- неприйняття, емоційне відкидання (неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією всього життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може сполучатися з недостатнім контролем, байдужістю, повним потуранням);

- непослідовний тип (батьки здійснюють різку зміну стилів, прийомів виховання, переходять від строгості і, навпаки, від уваги до дитини до емоційного відторгнення);

- виховання в культурі хвороби (життя сім'ї повністю присвячене хворій дитині, батьки роблять з хворої дитини кумира для себе, і будуть впевнено доводити, що живуть заради дітей).

На формування характеру підлітка значно впливає ситуація взаєморозуміння в сімейному колі. І якщо у дошкільному та молодшому шкільному віці дитина орієнтувалася на дорослих, виконувала їх побажання та вимоги, порівнювала себе і свою поведінку із зразками, які пропонувалися батьками, то у підлітковому віці найголовнішим новоутворенням дитини є почуття дорослості. Саме у підлітковому віці дитина прагне довести батькам свою дорослість, позбутися тотального контролю та бути визнаною як рівний партнер. Однак не всі батьки готові до визнання ще вчорашньої дитини у новому статусі, тим більше, що мислення й поведінка підлітка залишається дитячими, вони залежні як в економічному, так і в моральному плані від батьків.

Одним із наслідків викривленого виховання є акцентуація характеру, тобто надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує із психопатією[2, с.118].

При акцентуаціях характеру особливості підлітків можуть проявлятися не скрізь і не завжди. Вони можуть навіть проявлятися лише в певних умовах[3, с.76].

Типології акцентуацій характеру ґрунтуються на клінічному (психіатричному) і психологічному підходах. Клінічний підхід передбачає гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий типи акцентуацій характеру (типологія А.Личка); психологічний - гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний, нестійкий типи (типологія К. Леонгарда).

Виникнення акцентуацій характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних і соціальних факторів, серед яких найважливішими є: умови виховання, перешкоди в діяльності, когнітивна криза, дисгармонійність Я-образу, несформованість спонукальної сфери, спадкові ознаки [5, с.198].

В ході розвитку і становлення дитини-підлітка відбуваються фізичні, психічні, соціально-психологічні зміни, а також у цей час оформлюється характер, а точніше риси характеру. Тому ми і провели дослідження, метою якого було виявлення акцентуацій характеру саме у підлітків. У більшості випадків у підлітків 12-14 років має відбуватися "загострення" тих чи інших рис характеру - акцентуації, що врешті, і буде пояснювати їх проблеми, причини конфліктів, непорозуміння у спілкуванні з іншими (однолітками, а особливо з дорослими - вчителями, батьками і т.д.).

Об'єктом нашого дослідження стали учні 7-го та 8-го класів Буднянської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Вінницької обласної ради. Вибірка складалась з 12 учнів: 6-ти хлопців та 6-ти дівчат віком від 12 до 15 років. В дослідженні були використані такі методики: опитувальник визначення акцентуацій характеру Леонгарда – Шмішека, дослідження сімейних стосунків Е. Г. Ейдеміллер.

За результатами дослідження ми визначили, що в більшості випадків виявляється не просто один тип (або один змішаний тип), а декілька типів акцентуацій характеру, а саме гіпертимний тип у поєднанні з застрягаючим, збудливим, емотивним, демонстративним; збудливий разом із циклоїдним, дистимним та гіпертимним; екзальтований зустрічається у поєднанні з циклоїдним та емотивним.

Варто вказати, що діти із застрягаючим типом – це особи з надмірною затримкою і стійкістю негативних емоцій. Вони відрізняються надмірною вразливістю, конфліктністю, злопам'ятністю, підозрілістю.

Опитувані, які мають схильність до прояву збудливого типу акцентуації характеру, відрізняються підвищеною збудливістю, дратівливістю, агресивністю. Як правило, вони імпульсивні, не здатні контролювати свої емоції і поведінку в стані гніву.

Прояви циклотимного типу характеризують різкі зміни настроїв підлітків. Вчинки і дії з боку у таких підлітків здаються невмотивованими, поведінка їх важко передбачувана.

Гіпертимний тип характеризується підвищеною психічною активністю, оптимізмом, життєрадісністю та активністю. Такий підліток прагне до лідерства в будь-яких обставинах, але воліє бути неформальним лідером.

Демонстративний тип акцентуації характеру вказує на цілеспрямованість особистості, потребу підлітків в постійній увазі з боку оточуючих. Позитивна їх сторона – сміливість мислення.

Також у групі опитуваних спостерігалась схильність до дистимного та збудливого типів. Прояв дистимного типу вказує на те, що ці підлітки володіють зниженим настроєм, схильні до депресії, пасивні, але при цьому тонко відчувають і володіють твердою життєвою позицією. Збудливий тип вказує на схильність підлітків до підвищеної дратівливості, агресивності.

За проведеною методикою «Аналіз сімейних взаємовідносин» встановлено такі закономірності у стилі сімейного виховання дітей з акцентуаціями характеру: у сім'ї, де переважає гіпопротекція або домінуюча гіперпротекція у підлітків формується гіпертимний тип акцентуації характеру – безвідповідальність, невміння спокійно аналізувати, агресивність; при приниженні підлітка рідними та близькими формується циклоїдний тип характеру. Недостатність вимог-заборон впливає на підлітка і призводить до формування збудливого типу акцентуації. Дитина не знає, на які норми і правила орієнтуватися, тому часто поводить роздратовано, агресивно по відношенню до оточуючих. Демонстративний тип акцентуації характеру сполучається із різними відхиленнями у вихованні та домінуючою гіперпротекцією. При виборі батьками таких стилів поведінки, як ігнорування потреб дитини та емоційне відкидання, у дітей спостерігається дистимний тип акцентуації характеру.

Таким чином, помічаємо певну залежність між стилем виховання дитини та проявами її рис характеру.

Отже, часто при виборі стилю сімейного виховання дітей батьки обирають різні несприятливі для особистісного розвитку дітей тактики, у зв'язку з чим і виникають різноманітні акцентуації характеру та інші відхилення у поведінці у підлітковому віці.

Тому важливим є створення довірливої атмосфери між дорослим і підлітком, розуміння закономірностей розвитку дитини, усвідомлення розуміння батьками своєї відповідальності за максимальне забезпечення дитині повноцінного життя в майбутньому.

Відповідно до виявлених результатів емпіричного дослідження варто вказати рекомендації для оптимізації впливу сімейного виховання підлітків на прояви їх характеру: безумовно приймати дитину — любити її не за те, що вона красива, розумна, здібна, а просто так, просто за те, що вона є; особистість дитини й її здібності розвиваються лише у тій діяльності, якою вона займається за власним бажанням і з інтересом; підтримувати успіхи дітей; створювати сімейні традиції, які базуються на зонах радості; систематично робити щось разом із дитиною; не втручатися у справу, якою займається дитина, якщо вона не просить допомоги; якщо дитині важко й вона готова прийняти допомогу, обов'язково допомогти їй; дозволяти дитині переживати негативні наслідки власних дій або власної бездіяльності; не вимагати від дитини неможливого або такого, що їй важко виконати; щоб уникнути зайвих проблем, необхідно зіставляти власні очікування з можливостями дитини; якщо у дитини емоційні проблеми, її необхідно активно вислухати, тобто повернути їй у бесіді те, про що вона говорить; ділитися з дитиною власними почуттями, як позитивними, так і негативними тощо.

Література

1. **Ейдемиллер Э. Г., Юстицкий В. В.** Психология и психотерапия семьи. — СПб.: Питер, 1999.
2. **Личко А.Е.** Підліткова психіатрія. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — Л.: Медицина, 1985. — С. 416.
3. **Личко А.Е.** Психопатии и акцентуации характера. - М., 1983.
4. **Сімейне виховання** (упор. І. В. Гребенников. Л. В. Ковінько), М., 1990р.
5. **Старовайтов А. В.** «Психологические особенности телесно-ориентированной коррекции поведения подростков с акцентуациями характера». — Симферополь, 2004. — С. 211.

References

1. Eydemiller E. G., Yustitskiy V. V. Psihologiya i psihoterapiya semi. — SPb.: Piter, 1999. 2. Lichko A.E. Pidlitkova psihlatrya. — Vid. 2-ge, dop. I pererob. — L.: Meditsina, 1985. — S. 416. 3. Lichko A.E. Psihopatii i aktsentuatsii haraktera. - M., 1983. 4. Simeyne vihovannya (upor. I. V. Grebennikov. L. V. Kovlnko), M., 1990r. 5. Starovaytov A. V. «Psihologicheskie osobenosti telesno-orientirovannoy korektsii povedeniya podrostkov s aktsentuatsiyami haraktera». — Simferopol, 2004. — S. 211.

Кротенко В.І., Заставна І.С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуації характеру у підлітків

У статті розглядається проблема сімейного виховання, те, які стилі сімейного виховання використовуються частіше і те, як вони впливають на підростаюче покоління. Здійснено аналіз стилів сімейного виховання і типів акцентуацій характеру, які зустрічаються частіше. Проаналізовано власне вплив сімейного виховання на формування рис характеру у підлітка. Зазначено, що акцентуовані риси характеру виникають при певному дисгармонійному стилі виховання у сімейному середовищі. Обґрунтована необхідність створення благоприємної, щирої, доброзичливої та довірливої атмосфери у колі сім'ї для того, щоб підліток почував себе комфортно, безпечно та надійно. Також зроблено акцент на те, що гармонійний стиль сімейного виховання є найбільш сприятливим і значущим для сприятливого розвитку дитини і її майбутнього. Вказано про дослідження проведені з підлітками, які підтвердили теоретичні знання про взаємозв'язок стилів сімейного виховання та їх вплив на формування акцентуацій характеру у підлітковому віці. Визначено основні рекомендації для батьків, які слід використовувати при вихованні своїх дітей, і які є оптимальні та ефективні у застосуванні.

Ключові слова: підліток, стилі сімейного виховання, акцентуації характеру, атмосфера у сім'ї.

Кротенко В.И., Заставна И.С. Влияние стиля семейного воспитания на формирование акцентуаций характера у подростков

В статье рассматривается проблема семейного воспитания, то, какие стили семейного воспитания используются чаще и то, как они влияют на подрастающее поколение. Осуществлен анализ стилей семейного воспитания и типов акцентуаций характера, которые встречаются чаще. Проанализированы собственно влияние семейного воспитания на формирование черт характера у подростка. Указано, что акцентуированные черты характера возникают при определенном дисгармоническом стиле воспитания в семейной среде. Обоснована необходимость создания благотворной, искренней, доброжелательной и доверительной атмосферы в кругу семьи для того, чтобы подросток чувствовал себя комфортно, безопасно и надежно. Также сделан акцент на том, что гармоничный стиль семейного воспитания является наиболее благоприятным и значимым для благоприятного развития ребенка и его будущего. Указано о исследовании проведенном с подростками, которые подтвердили теоретические знания о взаимосвязи стилей семейного воспитания и их влияние на формирование акцентуаций характера в подростковом возрасте. Определены основные рекомендации для родителей, которые следует использовать при воспитании своих детей, и которые являются оптимальные и эффективные в применении.

Ключевые слова: подросток, стили семейного воспитания, акцентуации характера, атмосфера в семье.

Krotenko V.I., Zastavna I.S. Style Influence of family education on the formation of the accentuations of character in Teens

The article considers the problem of family upbringing, what styles of family education are used and how they affect the younger generation. It presents analysis of the styles of family education and types accentuate character, which occur more frequently. Analyzed its influence family education on the formation of character traits in adolescents. Indicates that accentuated traits occur in a particular disharmonious parenting styles in a family environment. The necessity of creating a beneficial, sincere, friendly and trusting atmosphere in the family to make the teenager feel comfortable, safe and reliable. We also emphasize on the fact that the harmonious style of family education is the most auspicious and important to the positive development of the child and his future. Listed on research conducted with adolescents, which confirmed the theoretical knowledge about the relationship styles of family education and their influence on the formation of accentuated character in adolescence. Identified key recommendations for parents, which should be used in the education of their children, and which are appropriate and effective in use.

Key words: teen, styles, family upbringing, character accentuations, the atmosphere in the family.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.10.2014 р.

Рецензент: д.психол.н.,проф..Руденко Л.М.

УДК:159.922.762:001.891

РОЛЬ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК У ДОСЛІДЖЕННІ ДІТЕЙ З ЕМОЦІЙНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПРИ ЗАТРИМЦІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Кротенко В.І.

кандидат психологічних наук, доцент

Кас'яненко А.П.

У структурі особистості дошкільника особливе місце займають емоції. На сьогоднішній день збільшилася кількість дітей з підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Серед порушень емоційного